

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is an author's version which may differ from the publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/124283>

Please be advised that this information was generated on 2019-06-25 and may be subject to change.

Mediaschandalen en punitief populisme

Bas van Stokkom¹

1. Introductie

Vanaf de jaren negentig, toen de commerciële tv-zenders steeds populairder werden, is er in Nederland meer ruimte gekomen voor het onbekommerd uiten van emoties en verlangens. Sindsdien heeft ook geëmotioneerde *law and order* taal sterker ingang gevonden.² De Nederlandse media zijn volgens de criminoloog David Downes – een van de weinige Engelstalige Nederland-watchers – niet meer afkerig van wat hij ‘heart of darkness’-verhalen noemt en van oproepen tot flink straffen. De bevolking krijgt aanzienlijk meer misdaadnieuws en misdaaddrama voorgeschoteld, wat soms de indruk geeft dat het land in een diepe crisis verkeert.³

Sinds de Fortuyn-revolte is deze punitieve gezindheid meer en meer aan de oppervlakte gekomen. Rechters worden aangevallen vanwege hun milde straffen en ze zouden de slachtoffers daarmee in de steek laten. Misdad en straf zijn gepolitiseerd geraakt en worden in emotionele termen besproken. De kritiek op de islam heeft zijn eigen afwijzende repertoire voortgebracht.

Politici hebben zich op de ‘man in straat’ gericht en brengen de wensen van ‘het volk’ nadrukkelijker voor het voetlicht. Vanaf de verkiezingen van januari 2003 zijn de belangrijkste partijen in een heuse ‘strafwedloop’ verwickeld geraakt. Ook partijen met regententradities, zoals het CDA en de PvdA, mengen zich in de strijd om de gunst van het volk en lanceren plannen om de criminaliteit rigoureuzer aan te pakken. De ene partij maakt zich sterk voor de invoering van minimumstraffen, andere partijen willen jeugdigen volgens het volwassenenstrafrecht berechten of pleiten voor *boot camps*. Uit een analyse van de verkiezingsprogramma’s van 2006 blijkt dat de partijen flink met elkaar wedijveren om de (veronderstelde) behoefte aan veiligheid bij de kiezer te bevredigen. Terwijl rechtse partijen het veelvuldig hebben over ‘boeven vangen’, spreken linkse partijen meer over bescherming van slachtoffers. Volgens de onderzoekers is er een verschuiving gaande van een zorgmoraal naar een punitieve moraal.⁴

Parlementariërs lijken vaker incidentenpolitiek te bedrijven en spelen gretig in op de verontwaardiging die mediaberichtgeving teweegbrengt over ontsnapte tbs’ers, kinderporno, voetbalgeweld en andere emotionele kwesties. Met de hete adem van de media in de nek lijken veel politici vertolkers van populistische gevoelens te zijn geworden.

Om dat nader te illustreren bespreek ik een mediahype die in de Argos tv-serie over medialogica aan de orde is gesteld.⁵ Het gaat om de kwestie rondom overlastgevende Marokkaanse jongeren die zelfs werd opgeklopt tot een nationale affaire. Toen in 2008 een

¹ Vaksectie Strafrecht & Criminologie, Radboud Universiteit Nijmegen.

² Zie B. van Stokkom 2010, *Wat een hufter! Ergernis, lichtgeraaktheid en maatschappelijke verzuim*, Amsterdam: Boom.

³ Downes, D.M. 2007, ‘Visions of Penal Control in the Netherlands’, in: M. Tonry (red.), *Crime, Punishment, and Politics in Comparative Perspective*. Chicago (The University of Chicago Press), p. 105.

⁴ Kaal, B. e.a. 2009, De politieke strijd om veiligheid. Regulering versus spontaniteit in de partijprogramma’s, in: H. Boutellier e.a. (red.), *Omstreden ruimte*, Amsterdam: Van Gennep, p. 79-98.

⁵ Vasterman heeft een aantal mediahypes in Nederland nader onderzocht. Zo bestudeerde hij de berichtgeving in de landelijke dagbladen over zinloos geweld tussen 1997 en 2001. Hij concludeert dat de golf van geweld die zich volgens veel kranten zou voordoen, bepaald geen betrouwbaar beeld geeft van de werkelijke ontwikkelingen. Uit de hypes rond het seksueel misbruik van kinderen blijkt dat herhaaldelijk zwaar overtrokken dreigingsbeelden worden geproduceerd, die vervolgens de roep om eigenrichting en zwaardere straffen voor zedendelinquenten bevorderen. Zie Vasterman, P., *Mediahype*. Amsterdam: Aksant 2004.

buschauffeur in Gouda werd overvallen, werd het incident toegeschreven aan de ‘Marokkaanse reljeugd’ die al lange tijd voor zware overlast in de buurt Oosterwei zorgde. Door de cameraploegen en journalisten die de wijk bezochten, liep de spanning verder op. De cameraman en verslaggeefster van EenVandaag werden bedreigd. De Telegraaf kopte vervolgens “*Reljeugd is de baas op straat*” en in een ander bericht sprak de krant over een “*vrijstaat voor tuig*”. Geert Wilders (PVV) wilde het leger naar Gouda sturen. Laetitia Griffith (VVD) verweet toenmalig minister Guusje ter Horst: “*Terwijl het land in brand staat, faciliteert u alleen maar.*”⁶

Uit een analyse van deze mediahype blijkt dat er veel vraagtekens kunnen worden gezet bij het gebruik van woorden als ‘terreur’ en ‘rellen’ om het gebeurde te duiden.⁷ Opmerkelijk is verder dat de nuchtere veiligheidscijfers over Oosterwei vanuit de gemeente Gouda niets konden veranderen aan het dominante beeld van ‘straatterreur’. Het vermogen van de politie en de burgemeester om de problemen op te lossen, werd hevig in twijfel getrokken in de berichtgeving. Hun aanpak werd als ‘te soft’ gehekeld. Deze negatieve beelden waren voor de betrokkenen in Gouda nauwelijks herkenbaar. Na de mediahype kreeg Gouda vijf miljoen euro extra middelen van het Rijk. Volgens de onderzoekster hebben de beleidsmakers zich door de beeldvorming genoodzaakt gezien het nieuwe beleid als een harde aanpak te presenteren.

De hijgerige berichtgeving in sommige media (Algemeen Dagblad, de Telegraaf, Pauw en Witteman) had veel weg van stemmingmakerij; sommige politici vertoonden populistische trekken vooral omdat zij lieten doorklinken dat de betrokken leden van het establishment (politie / burgemeester) ernstig zouden zijn tekortgeschoten en in wezen incompetent zouden zijn. Zij pleitten ook voor een veel straffer beleid dat korte metten zou moeten maken met de verdachte groep in kwestie, de Marokkaanse reljeugd.

Journalisten en politici die schande spraken en er op hamerden dat het roer in Gouda helemaal om moest, hebben de beeldvorming in sterke mate beïnvloed. Mijn veronderstelling is dat deze verstrengeling van journalistiek en politiek in veel schandalen herkenbaar is: een mediapopulisme dat snel overgaat tot veroordeling van de verdachte partijen en een politiek populisme dat het veiligheidsbeleid in een repressief keurslijf wil gieten. Aan de retoriek die binnen die twee vormen van populisme wordt gebezigd, ligt een dezelfde soort rechtvaardiging besloten: zowel journalisten als politici die voorop lopen om het schandalige van een zaak te verwoorden, claimen dat het volk een punitieve aanpak op prijs zal stellen. De vraag is uiteraard of dat zo is. Bovendien, er spelen ongetwijfeld andere drijfveren een rol zoals commerciële en electorale belangen.

Deze bijdrage beoogt inzicht te verschaffen in enkele ontwikkelingen die kenmerkend zijn voor beide typen van populisme: ten eerste de veroordelende retoriek binnen de mediawereld en de archetypische beelden van verdachten en slachtoffers die daarbij worden benut. En ten tweede de punitieve retoriek van politici en andere kruisvaarders die de huidige straftoemeting te slap vinden en de behoefte aan vergelding van slachtoffers onder de aandacht brengen. In beide vormen van populisme zien we een tendens om het privéleven van de bij schandalen betrokkene partijen sterker uit te tekenen: onschuldige slachtoffers en boosaardige daders.

Met deze benadering geef ik een bredere betekenis aan punitief populisme dan in de literatuur gebruikelijk is. Het is überhaupt niet gemakkelijk populisme binnen de context van misdaad en straf adequaat te definiëren. De Britse criminoloog Antony Bottoms verstaat

⁶ Zie de tv-serie van Argos over Medialogica met daarin de aflevering over Gouda.

⁷ Korthagen, I. (2011), Media aandacht maakt het verschil: invloeden van mediatisering op het beleid in Gouda, *Bestuurswetenschappen* 2011, 65 (5):, p 14-31.

onder ‘populist punitiveness’ de neiging van politici om – als dat zo uitkomt – in te haken op de veronderstelde punitieve gezindheid van het grote publiek en deze voor eigen doeleinden te benutten.⁸ Daarop voortbouwend hanteer ik de volgende, bredere omschrijving: het benutten van een geëmotioneerde retoriek van hard aanpakken en lang afstraffen, die inspeelt op de (veronderstelde) punitieve gezindheid van het brede publiek, waarbij het establishment (vooral: de rechterlijke macht) van een softe en gelaten houding wordt beticht .

Deze bijdrage is als volgt opgebouwd. In paragraaf 2 ga ik na welke relevante trends binnen de media kunnen worden gesignaleerd: achtereenvolgens de dramademocratie, het inspelen op angst en beelden van onthutste slachtoffers. Paragraaf 3 gaat in op de beschaming van verdachten in de schandaalpers en op digitale schandaalsites (het bezorgen van reputatieverlies). Vervolgens (paragraaf 4) komen de belangrijkste kenmerken van de retoriek rondom hardere aanpak en bestraffing aan bod, inclusief de polaire beelden van slachtoffer en dader. In paragraaf 5 besteed ik aandacht aan enkele populistische aspecten van het Nederlandse justitiële beleid en neem daarbij het zero tolerance pleidooi van minister Opstelten onder de loep. In paragraaf 6 wordt uiteengezet dat de opinies van ‘het volk’ lang niet altijd stroken met de retoriek van punitief populisme. Ten slotte wordt in paragraaf 7 aangegevendat de retorische taal die populistische pleitbezorgers gebruiken in een aantal opzichten lijkt uitgeput. Het punitief populisme loopt mogelijk tegen zijn eigen grenzen aan.

2. Media en de productie van angst en woede

De dramademocratie

De opkomst van het moderne populisme moet vooral in verband worden gebracht met de erosie van politieke instituties en de opkomst van commerciële massamedia en de amusementsindustrie. Vooral in de aanloop van verkiezingen spelen politici in op populistische verwachtingen. De regels van de ‘emodemocratie’ – inspelen op schandaal en evenement; exploiteren van intimiteit zoals huwelijksrouw en liefde voor kinderen; enzovoort – lijken bezit te hebben genomen van de beroeps politiek. Politiek is een kijksport geworden waarbij de kempansen onbevangen inspelen op elkaanders vooroordelen. De politiek wordt meer en meer als sportevenement beleefd. De regel ‘niet zwak overkomen’ gebiedt tot *confrontational listening*, vasthouden aan standpunten en resistent zijn voor goede argumenten. Mediaonderzoekers wijzen op de opkomst van ‘wedstrijdnieuws’ en ‘emotienieuws’, hetgeen ten koste gaat van inhoudelijke berichtgeving. Wie zich negatief uitlaat, wordt vaker wel dan niet beloond, omdat provocerende uitspraken extra nieuwsaandacht waarborgen. De medialogica van scoops en primeurs, van schandaal, ophef en conflict, en het veronderstelde strategische spel om de macht, dwingt daar ook toe.⁹

⁸ Bottoms, A.E. (1995) The philosophy and politics of punishment and sentencing. In: Clarkson CMV and Morgan R (eds) *The Politics of Sentencing Reform*. Oxford: Clarendon Press, 17–49. In een overzichtstudie geven Roberts e.a. de volgende definitie van punitief populisme: ‘penal populists allow the electoral advantage of a policy to take precedence over its penal effectiveness’. Roberts, J., e.a., *Penal Populism and Public Opinion. Lessons from five countries*. Oxford (Oxford University Press) 2003, p. 5. Het gaat om een soort machiavellisme van electoraal voordeel halen zonder veel aan het criminaliteitsvraagstuk te doen. Deze definitie acht ik niet geheel overtuigend omdat ze teveel gericht is op de te benutten strategie (electoraal voordeel halen) terwijl de symbolische impact van de retoriek buiten beschouwing wordt gelaten.

⁹ Vree, Fr. van, e.a., ‘Het ontstaan van een politiek-publicitair complex 1960-2002’, in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. RMO-advies 26, Den Haag 2003, p. 67-98. Zie ook Kleinnijenhuis, J., ‘Het publiek volgt media die de politiek volgen’, in: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO), *Medialogica. Over het krachtenveld tussen burgers, media en politiek*. RMO-advies 26, Den Haag 2003, Bijlage 4, p. 151-212.

Volgens de Vlaamse socioloog Mark Elchardus is de aloude ‘vertegenwoordigende democratie’ inmiddels opgeslokt door een ‘dramademocratie’.¹⁰ Als een populair tv-programma een crisis opklopt, durven volksvertegenwoordigers niet meer tegen de stroom in te varen en te erkennen dat sommige problemen moeilijk oplosbaar zijn. En als zij al een oprecht redelijk oordeel hebben, verbleekt die te midden van beelden over schandalen, falende instellingen en de emoties van gedupeerden. Politici kunnen alleen ‘overleven’ door het dramaturgische spel mee te spelen en een herkenbare, prominente plaats te verwerven als nationale mediabekendheid. In het ergste geval hollen ze achter de ‘mening van de straat’ aan en protesteren ze tegen de ‘pijnlijke beperkingen die de rechtstaat en het respect voor de procedure ons opleggen’.¹¹

Overigens moeten we deze trend niet overdrijven. Populistische politici krijgen veel kritiek en worden regelmatig gecorrigeerd of ontmaskerd. Paradoxaal genoeg, juist de media zijn gevoelig voor ieder teken van kritiek op het functioneren van politici, ook de goedkope manier waarop ze het volk toespreken.¹²

Socioloog Dick Pels spreekt over een mediapopulisme dat ingebakken zit in de nieuwe concurrentieverhoudingen die het huidige medialandschap bepalen.¹³ Ook de publieke omroepen laten zich meer en meer leiden door marktgerichtheid en de oriëntatie op kijkcijfers en adverteerders. De media richten zich niet zozeer op de publieke zaak en wat van belang is voor burgers (bijvoorbeeld waakzaamheid ten aanzien van machtige spelers), maar op wat zij denken dat het publiek zal aanspreken. De frase ‘u vraagt, wij draaien’ scheidt volgens Pels echter een verkeerd beeld want er is wel degelijk sprake van vormgeving van de vraag. Soaps, muziekclips en reclameboodschappen worden vervaardigd door smaakarchitecten die een scheppende rol op zich nemen en hippe beelden, talige vondsten en metaforen ingang te laten vinden. Deze mediaproducten fungeren feitelijk als aanjagers van publieke sentimenten en woordvoerders van sluimerende opinies en belangen. Op deze manier, zegt Pels, is er een *Wahlverwantschaft* tussen mediaproducten en flamboyante en controversiële politieke leiders ontstaan waardoor populistische thema’s, sleutelwoorden en communicatiestijlen een brede publieke ingang kunnen vinden. Er is dus geen sprake van een ‘mediamedeplichtigheid’ maar eerder is er sprake van een onbedoelde ‘convergentie van doeleinden’. Commerciële nieuwsproductie is immers op het vermaakformat aangewezen en daarom gebaat met provocaties, excentriek gedrag, harde taal en de underdogpose.¹⁴

De angstmarkt

Met de intrede van commerciële zenders en veranderingen binnen de nieuwsgaring is de educatieve rol van de media naar de achtergrond verdrongen. Binnen de nieuwe setting van competitie en de strijd om het lees- en kijkpubliek kwamen misdaad en straf prominenter in beeld; omdat deze thematieken shockeren, afschrikken, prikkelen en vermaken kan er een groot publiek voor gevonden worden.¹⁵

Omroepen zijn verwikkeld in een hevige concurrentiestrijd om de kijkcijfers en veel redacties brengen sneller, harder of sensationeler nieuws, ook – of juist – over misdaad, risico en onveiligheid. Volgens politieke wetenschapper David Altheide worden kijkers erin

¹⁰ Elchardus, M., *De dramademocratie*. Tielt (Lannoo) 2002.

¹¹ Elchardus, M., *De dramademocratie*. Tielt (Lannoo) 2002, p. 75.

¹² Page, B. 1996, *Who deliberates? Mass media in modern democracy*, Chicago: Chicago University Press.

¹³ Pels, D. 2011, *Het volk bestaat niet. Leiderschap en populisme in de mediademocratie*, De Bezige Bij, p. 159

¹⁴ Idem, p. 161.

¹⁵ Jewkes, Y. 2004, *Media and Crime*, London: Sage.

geoeffend waar te nemen met een lens van angst en dreiging. Er is een ‘angstmarkt’ ontstaan waarin nieuwsproducenten met elkaar concurreren om o.a. slachtofferleed te tonen.¹⁶

De media richten de aandacht op verontrustende zaken en ‘nieuwe’ ernstige en ongekende misdaden: vrijgelaten zedendelinquenten, kindermoorden, gedwongen seks met hiv-positieve personen, gewapende heroïnedealers, enzovoort. De media gaan dus selectief te werk bij de verslaglegging van gewelddadige incidenten. Gevallen waarin slachtoffers en daders elkaar kennen, krijgen minder aandacht dan incidenten waarin geweld willekeurig voorkomt en waarin begrijpelijke motieven ontbreken. Misdrijven die ogenschijnlijk voor het plezier of uit sadistisch genoegen zijn gepleegd, worden breed uitgemeten. Vaak maken de media van gewelddadige incidenten bizarre gebeurtenissen, die al gauw dienst doen als bewijs van de stelling dat de onveiligheid is toegenomen. In werkelijkheid zijn en blijven willekeurige geweldsuitbarstingen ongewoon en uitzonderlijk.¹⁷

De opvatting dat de media punitieve opvattingen zouden ‘veroorzaken’, lijkt echter te simpel. De roep om zwaardere straffen is wel degelijk gegrondvest in een reële publieke vraag. Evenmin is die roep geheel en al voorgefabriceerd door politieke retoriek. Het kijkpubliek is niet zo gemakkelijk kneedbaar. Zonder een voedingsbodem van zorg om misdaad zou misdaadnieuws niet die aantrekkingskracht kunnen hebben. De media dragen er wel toe bij dat de beelden die men al van misdaad had, worden opgeklopt, vertekend en versterkt.¹⁸

Te midden van de ‘angstmarkt’ neemt het zogenaamde *victim discourse* een dominante positie in: journalisten hebben een voorliefde ontwikkeld voor persoonlijke verhalen van slachtoffers. Binnen de media is de stem van de slachtoffers, hun verwanten en vertegenwoordigers nadrukkelijk op de voorgrond getreden. Het relaas van het slachtoffer gaat door als authentieke expressie van persoonlijke misdaadervaringen. Op tv en in de pers wordt hun stem luider dan ooit gehoord. In een ‘wereld van leugens’ lijken de verhalen van slachtoffers de waarheid te representeren. Vaak worden ze aangemoedigd alle ellendige gevoelens te uiten. Zwijgende slachtoffer zijn juist verdacht.¹⁹ Slachtoffers worden vaak gepresenteerd als wraakengelen en in hun naam klinkt het appel om forser te straffen scheller door. Schokkende beelden van getergde of wanhopige slachtoffers van geweldsmisdrijven suggereren zelfs dat misdadigers wel een perverse en onberekenbare inborst moeten hebben. Iedere zaak met een ernstig slachtoffer heeft zelfs de potentie om een schandaal te worden, en fungeert als boodschap dat het publiek bloot staat aan ernstige gevaren en dat justitie niet in staat is die risico’s te verminderen.²⁰

3. De schandaalpers en digitale beschamingsmeutes

Laten we nader ingaan op de wijze waarop de media schandalen creëren en daarbij schendingen van privacy op de koop toenemen. In Engeland en veel andere Angelsaksische landen lijkt die praktijk gemeengoed te zijn geworden. Volgens socioloog John Thompson worden steeds meer aspecten van het privéleven van politici belicht waardoor de politiek onder een ‘regiem van zichtbaarheid’ is komen staan. Sinds het Watergate schandaal worden berichten over de achterkamertjespolitiek veel aantrekkelijker geacht, niet alleen om misstanden aan de kaak te stellen maar ook om de oplages en de kijkcijfers te verhogen; de

¹⁶ Altheide, D.L., *Creating Fear. News and the Construction of Crisis*. New York (Aldine de Gruyter) 2002.

¹⁷ Zie Jewkes 2004; Reiner, R., ‘Media-Made criminality. The representation of crime in the mass media’, in: M. Maguire e.a. (red.) *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford: Oxford University Press 2002, p. 376-416.

¹⁸ Garland, D., *The Culture of Control. Crime and social order in contemporary society*. Oxford (Oxford University Press) 2001.

¹⁹ Van Dijk, J. 2008, *Slachtoffers als zondebokken*, Apeldoorn: Maklu.

²⁰ Domanick, J. (2004). *Cruel justice: Three strikes and the politics of crime in America’s golden state*. Berkeley, CA: University of California Press.

kunst is vertrouwelijke gesprekken van politici en hun adviseurs al dan niet legaal op het spoor te komen. Publicaties over kwalijke of ongelukkige voorvallen in het privéleven van politici kan hun publieke imago ondermijnen. Het rijkelijke aanbod van schandalen heeft volgens Thompson het wantrouwen in de politiek aangezwengeld. De ophef rond die schandalen heeft zelfs een vernietigend effect op de reputatie van politici en de instituties die ze vertegenwoordigen ('media scandals are trust depleters'). Wantrouwen in de politiek is volgens hem uiteindelijk het gevolg van de ontwrichting tussen privé en publiek: het (vermeende) kwalijke karakter van de politicus staat in de schijnwerpers, de (vermeende) wantoestand verdwijnt naar de achtergrond.²¹

In de Engelse tabloids is 'naming and shaming' van politici en andere publieke figuren niet meer weg te denken. Beroemdheden die onbezonnen of immoreel hebben gehandeld, worden snel onderwerp van media razernij, of het nu voetballers zijn of adellijke fuifnummers. Zoals bekend heeft het schandaalblad News of the World – dat tot zijn opheffing in 2011 tot het imperium van mediamagnaat Robert Murdoch behoorde – de privacy van publieke figuren systematisch geschonden. Journalisten en medewerkers van de krant hebben de voicemails van ongeveer 7000 'bekende Engelsen' onderschept en afgeluisterd. Politie mensen zijn daarbij op grote schaal omgekocht.²²

In Engeland wordt het agressieve gedrag van de pers als onvermijdelijk gezien. Het recht op privacy mag en moet met voeten worden getreden, zo zeggen de tabloid-redacties, omdat het een goede zaak is wanneer het private leven van belangrijke mensen aan de openbaarheid wordt blootgesteld. Men meent dat het gedrag van de machtigen steeds zo nauw mogelijk onderzocht moet worden want dat zou een heel ander licht kunnen werpen op hun uitspraken waarmee zij het volk voor zich trachten te winnen. Steeds klinkt de rechtvaardiging: wij geven louter wat het volk wil; wij zijn dienstbaar aan het publiek.²³

Naming and shaming beperkt zich niet tot publieke figuren die macht en reputatie hebben te verliezen. De schijnwerpers richten zich ook op personen die van ernstige misdrijven worden verdacht. Als de politie kenbaar maakt dat er een verdachte is, gaan de media ogenblikkelijk het private leven van die persoon natrekken. Zij gaan op zoek naar andere kwalijke feiten, om bijvoorbeeld zijn 'gekte' te verklaren, en uiteraard ook om te vermaken. Kenmerkend voor Engeland is een 'default tell-all style' die treffend tot uitdrukking komt in de uitspraak van de Daily Mail met betrekking tot de verdachten in bekende Lawrence zaak: "The Mail accuses these men of killing. If we are wrong, let them sue us". Paul Dacre, hoofdredacteur van de Mail heeft van deze intimidatie zijn handelsmerk gemaakt. Tijdens de uitgebreide Levenson verhoren rondom het News of the World afluisterschandaal noemde hij acteur Hugh Grant en vele andere beroemdheden consequent leugenaars.²⁴

De opvatting dat verdachten van ernstige misdrijven geen privacy verdienen, is in Engeland sterk verankerd geraakt, niet alleen onder tabloid-redacteuren maar ook hoogleraren en politici. Kwaadwillende lieden hoeven niet op medeleven of respect te rekenen. De pers fungeert al lang niet meer als 'waakhond' maar als 'bloedhond': vastbijten en zo nodig verscheuren omdat criminelen er zelf om hebben gevraagd.

²¹ Thompson, J. 2000, *Political scandal. Power and visibility in the media age*, Cambridge: Polity Press.

²² Zie Kellner, D. 2012, The Murdoch Media Empire and the Spectacle of Scandal, *International Journal of Communication*, 6, 1169-1200.

²³ Zie Petley 2013, idem.

²⁴ Zie Smith Fullerton, R. and M. Jones Patterson 2013, Crime News and Privacy: Comparing Crime Reporting in Sweden, the Netherlands and the United Kingdom, in: J. Petley (ed.), *Media and Public Shaming. Drawing the Boundaries of Disclosure*, London: I.B. Taurus, 115-144.

Nederland heeft een veel minder sterke tabloid-industrie. Publieke figuren blijven goeddeels gevrijwaard van het uitkammen van hun privéleven. Het beginsel dat verdachte personen onschuldig zijn totdat het tegendeel is bewezen, staat nog fier overeind. Niettemin is ook hier de misdaad- en gerechtsverslaggeving steeds opdringeriger geworden. Emoties, onthullingen en indringende aandacht voor de persoon krijgen menigmaal de overhand. Berichtgeving over een verdachte is er vaak van aanvang af op gericht het negatieve beeld te versterken. De Bossche zwemleraar die in 2010 terecht stond op verdenking van ontucht met jonge kinderen, werd in de media al lang veroordeeld voordat de strafrechter had gesproken. Dat roept de vraag op of het recht op een eerlijk proces te midden van allerlei woedecampagnes nog wel gewaarborgd kan worden.²⁵

Deze tendens van 'trial by media' heeft zich ook uitgebreid naar het internet. Shocklogs als Geen Stijl bijten zich vast in het privéleven van politici en andere leden van het establishment. Vooronderstelling is vaak dat publieke figuren iets te verbergen hebben en per definitie hypocriet zijn; ze leiden een luxeleventje terwijl ze zeggen op te komen voor de gewone man. Het gaat hier in zekere zin om een omgekeerd paternalisme: common sense journalisten leren de elite een lesje. Ook als het om verdachten gaat, nemen genoemde sites het vaak niet zo nauw met hun privacy.²⁶

Maar die ontwikkeling blijft niet tot de bekende schandaalsites beperkt. Er vindt op de digitale snelweg een democratisering van 'naming and shaming' plaats die niet alleen publieke figuren aangaat maar ook gewone mensen. De kenmerken van het beschamingsproces hebben zich aanzienlijk gewijzigd: via de sociale media zijn veel meer mensen dan alleen journalisten in staat om incidenten en normschendingen te openbaren, en ook te bepalen wat voor soort gedrag beschaamd moet worden. Het publiek is niet meer louter passief en kan zijn morele woede direct via de nieuwe media ventileren. Op blogs vormen zich op spontane wijze 'beschamingsmeutes' die hun spotlust, hoon en agressieve woorden de vrije loop laten. Internetgebruikers kunnen het proces van 'naming and shaming' verder aanzwengelen door anderen ertoe bewegen meer belastend materiaal te vinden of op zoek te gaan naar details over de persoon waarvan wordt aangenomen dat die over de schreef is gegaan. Het straatrecht van deze digitale menigten zal in veel opzichten moeilijker te beheersen zijn dan de opruiende taal van massa's die zich tot diep in de negentiende eeuw op straat en plein verzamelden om hun woede over een misdrijf te uiten.

Iedere internetgebruiker kan dus een schandaal in het leven roepen. En iedereen die op ongelukkige momenten gefilmd wordt, kan het object van een schandaal worden. Door deze ontwikkelingen zijn de effecten en de reikwijdte van beschamingsprocessen niet meer goed te voorspellen; de potentiële schade aan de reputatie van de betrokkenen is vele malen groter, mede omdat het beschamingsmateriaal zich veel sneller kan verspreiden en ook voor onbepaalde tijd op internet aanwezig blijft.²⁷

Deze ontwikkelingen geven aan dat het Engelse model van berichtgeving – het private leven van potentiële verdachten op agressieve wijze belichten – in Nederland vooral via de achterdeur van schandaalsites en 'sociale media' verder is doorgegroeid waardoor de traditionele terughoudendheid ten aanzien van het publiceren van gevoelige feiten onder forse druk is komen staan. Verder zal er met deze ontwikkelingen meer ruimte ontstaan voor beschaming en stigmatisering van gedrag dat weinig of niets met criminaliteit te maken heeft.

4. Punitieve retoriek en de zero sum game

²⁵ Franken, S. 2011, *Media en strafrechter*, D&D, 34.

²⁶ Zie de bijdrage van Terpstra in dit nummer..

²⁷ Detel, H. 2013, Disclosure and Public Shaming in the Age of New Visibility, In: J. Petley (ed.), *Media and Public Shaming. Drawing the Boundaries of Disclosure*, London: I.B. Taurus, 77-96.

Sommige politici, kruisvaarders en lobbygroepen pogen schandalen aan te grijpen om een punitiever beleid ingang te laten verkrijgen. Punitief populisme hebben we eerder omschreven als het retorisch inspelen op de veronderstelde punitieve gezindheid van het grote publiek en het appelleren aan hoge straffen waarvan ‘wereldvreemde’ en ‘niet te vertrouwen’ rechters afkerig zouden zijn.

Dat populisme gedijt in een mediaklimaat waarin gewelddadige criminelen, gevaarlijke pedofielen en kinderpornohandelaren doorlopend veel aandacht krijgen. Politici die hameren op daadkracht, law and order predikers en sommige woordvoerders van slachtoffergroepen zenden de boodschap uit dat er te slap wordt gestraft en dat een zero tolerance beleid de oplossing is. Misschien het belangrijkste kenmerk is dat de miskennis en achterstelling van slachtoffers ongedaan moeten worden gemaakt; het kan niet zo zijn dat verdachten veel bescherming krijgen terwijl zij het leven van slachtoffers tot een hel hebben gemaakt. Het strafrecht zou de rechten van slachtoffers voorrang moeten geven.

Volgens de Nieuw-Zeelandse criminoloog John Pratt, die dit punitieve populisme in Angelsaksische landen heeft onderzocht, bevat het populistische bestraffingsdiscours de volgende assumpties, claims, geëmotioneerde overtuigingen en vooroordelen.²⁸ Ik heb ze in drie groepen ondergebracht.

- a.
 - Criminelen hebben ‘gekozen’ voor misdaad, zelfs als ze psychische stoornissen hebben;
 - Straffen zijn veel te licht;
 - Criminelen ontlopen een gevangenisstraf of komen te vroeg vrij en gaan door met hun kwaadaardige gedrag; de overheid is daarom vaak medeplichtig aan misdaad.
- b.
 - De overheid handelt tegen de belangen van slachtoffers in; het strafrechtelijke systeem identificeert zich te veel met criminelen en verleidt slachtoffers tot eigenrichting. Onschuldige mensen worden vervolgd, de schuldigen beschermd.
 - De belangen van slachtoffer en dader staan diametraal tegenover elkaar. Zorg voor de dader betekent minachting voor het slachtoffer en zijn lijden (ook wel aangeduid als *zero sum logica*).
- c.
 - Slachtoffers willen wraak en strenge straffen
 - Strenge straffen dragen bij aan de innerlijke rust van slachtoffers (bevrediging van wraakgevoelens).

Misschien vormt de *zero sum logica* de kern van het punitieve populisme. Flinke straffen zouden het slachtoffer psychologische verlichting kunnen geven en kunnen helpen om de draad weer op te pakken. Bovendien zouden harde straffen de slachtoffers duidelijk kunnen maken dat zij serieus worden genomen. Wordt een dader niet tot een lange straf veroordeeld dan wordt dat snel uitgelegd als een ondermijning van de waardigheid van het slachtoffer en het berokkenen van extra leed. Een pleidooi voor een minder zware straf wordt ook snel als een persoonlijke belediging ervaren. Binnen deze populistische context kunnen slachtoffers en het publiek ook teleurgesteld raken wanneer blijkt dat daders kwetsbare kanten hebben en gebukt gaan onder moeilijkheden. Het is bijzonder moeilijk de ervaringen van slachtoffers publiekelijk tegen te spreken. Dat wordt snel geïnterpreteerd als het relativeren van het leed dat hen is aangedaan.²⁹

In de Verenigde Staten krijgt de verwoording van wraaklustige gevoelens tijdens de strafprocedure – en politieke projecties daarvan – ruime media-aandacht. Het debat over de op

²⁸ Pratt, J. 2007, *Penal Populism*, London and New York: Routledge.

²⁹ Pratt 2007: 86.

te leggen straf wordt aldus richting identificatie met verontwaardiging gedreven. Dat heeft volgens criminoloog David Garland tot een privatisering van het strafrecht geleid waarbij het vonnis als een uitdrukking van loyaliteit aan het slachtoffer moet worden gezien. “Crime victims are led to regard the severity of punishments as a test of this loyalty and a mark of personal respect”.³⁰

Ook de gedachte van compensatie staat soms in het teken van de *zero sum game*. In 2006 verklaarde de toenmalige minister van Justitie in Nieuw Zeeland dat hij er op tegen is dat daders van ernstige misdaad geld verdienen met werk in de gevangenis terwijl zij niet verplicht worden compensatie aan slachtoffers te betalen. Hij ontkende de notie dat veroordeelden door het uitzitten van een gevangenisstraf schuld delgen. “You don’t repay your debt to the victim by being in prison”.³¹ Dat suggereert dat gevangenisstraf niet meer volstaat en dat na vrijlating terugbetaling moet plaatsvinden. Door deze retoriek die men regelmatig hoort (‘slachtoffers krijgen levenslang, waarom zij niet?’), worden de verwachtingen verder opgeschroefd en zouden daders draconische lasten op zich moeten nemen. Die opvatting suggereert dat een misdaad in feite onherstelbaar is en dat de eigen verantwoordelijkheid van de dader absoluut is. De rol van lot, toeval, onvermogen en situationele beperking wordt weggedacht.

5. Populisme op de Turfmarkt: ‘afschrikking moet werken’

Het punitieve populisme heeft in Angelsaksische landen diep wortel geschoten. Vooral in de Verenigde Staten heeft dat tot wetswijzigingen geleid die draconische straffen met zich brengen. Zo zijn vormen van *mandatory sentencing* doorgevoerd, straffen met een vaste minimum hoogte die recidivisten moeten afschrikken. Het ‘Three Strikes and You Are Out’-initiatief geldt als meest beruchte voorbeeld: een automatische langdurige opsluiting van recidivisten voor een derde ‘strike’, ook al gaat het om een kleine diefstal en ook al vormen zij geen gevaar voor de samenleving. Daarnaast is straf meer en meer een ‘victim service gesture’ geworden. Veel slachtoffergroepen en de media hebben een therapeutisch discours van ‘closure’ omarmd: hoe hoger de opgelegde straf, des te groter de kans dat het slachtoffer er weer bovenop komt. Ook in de context van de doodstraf wordt beweerd dat de executie een positieve impact zou hebben op de nabestaanden.³²

In Nederland is de invloed van populistten veel minder groot, mede omdat de media terughoudender opereren. Er zijn in ons land ook geen wetten naar slachtoffers genoemd (zoals Megan’s law in de VS). Bewindslieden die de ‘liberale elite’ en de rechterlijke macht openlijk tarten zoals in de Verenigde Staten het geval is, zijn er in het ‘overleggende’ Nederland niet. Single issue bewegingen die openlijk wraak koesteren jegens daders, zoals Mothers Against Drunk Driving (MADD), hebben hier weinig greep op de politieke beeldvorming. Niettemin kent Nederland organisaties als het Burgercomité tegen Onrecht, geleid door politicus en kruisvaarder Joost Eerdmans. De slogan van het comité liegt er niet om: Wie barmhartig is voor de wolven doet onrecht aan de schapen!

Deze kanttekeningen doen weinig af aan het feit dat Nederland in de Europese kopgroep van meest punitieve landen is terecht gekomen.³³ Het populistische bestraffingsdiscours heeft hier ook de wind mee gehad: gevangenisomstandigheden die niet sober genoeg zijn; de speelruimte van rechters die aan banden moet worden gelegd;

³⁰ Garland, G. (2002). The Cultural Uses of Capital Punishment. *Punishment & Society* 4(4), p. 459.

³¹ Pratt, J. 2008, When Penal Populism Stops: Legitimacy, Scandal and the Power to Punish in New Zealand, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology*, 41 (3): 373.

³² Zimring, F.E. (2003). *The Contradictions of American Capital Punishment*. Oxford: Oxford University Press.

³³ Zie Downes 2007; ook Cavadino, M. en J. Dignan (2006), *Penal systems: a comparative approach*, Londen: Sage.

overlastgevende jongeren die langdurig van straat moeten; rechtsregels die een sta in de weg vormen om zaken daadwerkelijk aan te pakken; etc. Mede door de opkomst van de PVV heeft die retoriek de laatste vijf jaar flinke greep gekregen op de justitiële beleidsagenda: zie o.a. het wetsvoorstel minimumstraffen, de inperkingen ten aanzien van het opleggen van taakstraffen, de aantasting van het jeugdstrafrecht, de verplichte voorlopige hechtenis, de invoering van langdurige gebiedsverboden en het beleid rondom pedofilie. Ook het recente voorstel tot uitbreiding van het spreekrecht voor slachtoffers van zwaardere misdrijven heeft populistische trekken. Volgens staatsecretaris Teeven zouden slachtoffers tijdens de procedure vrijelijk hun mening moeten kunnen geven over de op te leggen straf.

Het intussen ingetrokken wetsvoorstel minimumstraffen voor recidive bij zware misdaden is volgens sommige onderzoekers een schoolvoorbeeld van punitief populisme: rechters in de hoek zetten en zich niets aantrekken van de negatieve effecten van het voorgestane beleid.³⁴ De wetgever gelooft dat harder en langer straffen tot vermindering van recidive zal leiden; de ‘pains of imprisonment’ zouden de gedetineerde op andere gedachten brengen. Maar op basis van het meeste onderzoek kunnen we rustig zeggen dat het veronderstelde positieve effect niet bestaat.³⁵ Het effect is eerder andersom: langer opsluiten heeft criminogene effecten (o.a. versterking misdaadnetwerken en intensivering van betrokkenheid bij misdaad) en draagt aldus bij aan een verdere onveiligheid van de samenleving. Waarbij zij aangetekend dat preventie maar een van de beoogde strafdoelen is.

Minister Opstelten neemt in deze discussie een bijzondere positie in. Hij is van mening dat minimumstraffen het aantal zware geweldsdelicten zullen terugbrengen. In *De Telegraaf* (23 maart 2011) zei hij: ‘zwaarder straffen helpt’ en ‘het zal absoluut preventief werken daar ben ik van overtuigd’. De minister lijkt te geloven in afschrikking omdat het moet werken, ongeacht de voorhanden empirische contra-indicaties.³⁶ Misschien is het geloof dat ‘afschrikking moet werken’ wel maatgevend voor veel nieuwe wetgeving die op de Turfmarkt vervaardigd wordt.

Die formule gaat ook schuil achter Opstelten’s zero tolerance beleid. Illustratief daarvoor is programma Veilige Publieke Taak dat onder meer de volgende eisen hanteert: ‘agressief gedrag wordt nooit getolereerd’ en ‘incidenten van agressie en geweld worden altijd geregistreerd’. Bij agressie en geweld, zegt de minister, moet altijd een zero tolerance norm gelden; de daders moeten de gevolgen van hun agressieve gedrag ondervinden en de aangerichte schade vergoeden.³⁷

Het programma VPT worstelt met veel moeilijkheden. Bij de lichtere incidenten is er sprake van grote onder-registratie. Allerlei werknemers zeggen dat zij verbaal geweld nooit laten registreren omdat zij anders ‘wel bezig kunnen blijven’.³⁸ Sinds 2006 wordt het openbaar ministerie geacht een verdubbelde (en inmiddels verdriedubbelde) strafeis te hanteren in zaken van agressie en geweld tegen werknemers met een publieke taak.³⁹ Door deze verhoging van de strafeis zijn relatief lichtere delicten waar werknemers met een publieke taak mee te maken krijgen op gelijke hoogte gekomen met relatief zwaardere zaken

³⁴ Wingerden, S. van (2011), Minimumstraffen en de dovemansoren van de wetgever, *Proces* 90 (6): 322-333.

³⁵ Voor een overzicht zie Cullen, F.T. et al. 2011, Prisons Do Not Reduce Recidivism: The High Cost of Ignoring Science, *The Prison Journal*, 91 (3): 48-65. Uit een internationaal vergelijkende studie blijkt dat de invoering van minimumstraffen niet heeft geleid tot minder recidive. Zie Tak, P. 2010, *De minimumstraf opnieuw bezien*, Den Haag: SDU.

³⁶ Groenhuijsen, M. 2010, Wijziging van het sanctiestelsel, wijziging van de leeftijdsgrenzen in het strafrecht en aanscherping van de bepalingen inzake voorlopige hechtenis, *D&D*, 9, 105.

³⁷ Kamerbrief over aanscherping programma Veilige Publieke Taak 2011 tot 2015, 30 maart 2012.

³⁸ Kemper, D.R. en L.S. de Ruig, *Tussen agressiebeleid en praktijk. Aanpak agressie en geweld in de publieke sector*, Zoetermeer: Research voor Beleid, 2009, p. 23/26.

³⁹ Bosmans, M. en A. Pemberton (2012), *Straftoemeting bij geweld tegen kwalificerende slachtoffers: een replicatiestudie*, Tilburg: Intervict / UvT, p. 4.

met ‘gewone’ slachtoffers. Door het openbaar ministerie wordt dan ook lang niet altijd de driedubbele straf geëist. Een deel van de officieren vindt de strafeis die de richtlijn voorschrijft, buitenproportioneel en weinig geloofwaardig.⁴⁰ Het openbaar ministerie is in feite een keurslijf opgelegd: het leveren van veroordelingen conform de maximale strafeisen. Het afdwingen van gegarandeerde juridische uitkomsten miskent ook de klassieke beginselen van subsidiariteit en ultimum remedium.⁴¹

6. Wat vindt het volk (werkelijk)?

Volgens de populistische logica moeten de behoeften van ‘het volk’ voorrang krijgen, niet die van de elite. “Wij geven het volk wat het wil.” Maar zoals al eerder opgemerkt: dat is maar de vraag. Misschien worden de strafverlangens van een minderheid verkocht als de wens van het grote publiek.

Welke opvattingen hebben burgers over straf en straftoemeting? De criminologen Julian Roberts en Mike Hough geven een goed overzicht van de stand van zaken en schetsen de ambivalente houding van het grote publiek ten aanzien van straffen.⁴² Ondanks de daling van criminaliteitscijfers gelooft het publiek dat de misdaad nog altijd toeneemt. Burgers vinden doorgaans dat rechters te milde straffen opleggen en dat rechters weinig voeling hebben met het publiek. Velen menen dat leven achter tralies nog niet zo slecht is. Aan de andere kant zijn diezelfde burgers zich er goed van bewust dat de gevangenisstraf beperkingen heeft. Een meerderheid meent dat gevangenisstraffen er niet in slagen de misdaad terug te brengen en dat deze straffen alleen als laatste redmiddel benut zouden moeten worden. Verder meent een meerderheid dat daders geholpen kunnen worden bij gedragsverandering en dat genoegdoening bieden aan slachtoffers een goed idee is. Deze ambivalente houding blijft volgens de onderzoekers echter in een geëmotioneerde mediacultuur onzichtbaar en gaat verloren achter de simpele en heftige taal die in de politieke arena overheerst. Politici durven – vaak uit angst voor electorale afstraffing – vooralsnog niet op die meer kritische noties van het grote publiek aan te sluiten. Interessante programma’s waaronder het ‘good lives model’ blijven daardoor onder de mediaradar verborgen.

Volgens Roberts en Hough is accurate kennis van misdaad en straf onder het publiek nauwelijks voorhanden. Wel blijkt dat burgers genuanceerder oordelen over misdaad en straf wanneer zij zijn voorzien van ruime contextuele informatie. Ook in Nederland is vastgesteld dat burgers aanzienlijk milder oordelen wanneer zij beschikken over informatie met betrekking tot concrete strafzaken; de punitiviteitskloof tussen rechter en burger valt dan vrijwel weg.⁴³ Kortom, burgers zijn in eerste instantie vatbaar voor populistische retoriek, maar als het gaat om een nuchtere analyse van strafzaken tonen ze een sterk gevoel van rechtvaardigheid. Verder blijkt dat de burgers veel waarde hechten aan een rechter die onafhankelijk te werk gaat en speelruimte heeft om zelf beslissingen te nemen. Zij vinden het van groter belang dat de rechter onpartijdig en kritisch is dan dat hij of zij strenger is.⁴⁴

⁴⁰ Idem; zie ook Flight, S. (2012), *Evaluatie Eenduidige Landelijke Afspraken. Naleving van ELA door politie en Openbaar Ministerie*, Amsterdam: DSP-groep.

⁴¹ Wie de brief van de minister over slagvaardigheid van het strafrecht leest, moet vaststellen dat deze beginselen geen enkele rol meer spelen. Men leest alleen over ‘sneller recht doen, sneller straffen’.

⁴² Roberts, J.V. and M. Hough (2005), *Understanding Public Attitudes to Criminal Justice*. Maidenhead: Open University Press.

⁴³ Elffers, H. en J. de Keijser 2009, Het ongeloof in de kloof. Wat moeten we denken van de uiteenlopende resultaten van onderzoek naar de punitiviteitskloof, *Delikt & Delinkwent* 842-850.

⁴⁴ Keijser, J.W. de, en H. Elffers 2004, *Het maatschappelijk oordeel van de rechter; de wisselwerking tussen rechter en samenleving*, Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.

Als de publieke opinie zo complex in elkaar steekt als uit het besproken onderzoek blijkt en er geen breed draagvlak is voor streng straffen⁴⁵, is er weinig reden om de voorkeur aan punitieve beleidsopties te geven. Het probleem is echter dat de publieke waarneming van misdaad vooral op verontrustende gewelddadige incidenten is gericht. Dat zijn bepaald niet de gevallen die dag in dag uit voor de rechtbank komen. Het is daarom van belang de kwaliteit van kennis over criminaliteit en het sanctiesysteem te verbeteren. Volgens Julian Roberts is er behoefte aan een nieuwe versie van de *Honest Politician's Guide to Crime Control* waardoor populistische verwachtingen beter beantwoord kunnen worden.⁴⁶ Enkele richtlijnen:

- laat politici uitleggen wat de kosten en opbrengsten zijn van law and order beleid (extra cellen; werkstress personeel; etc.);
- verplicht bewindslieden wetsvoorstellen te baseren op evaluatieonderzoek;
- richt de discussie op de oorzaken van misdaad.

Echter, criminologische antwoorden zijn vaak machteloos wanneer dramatische beelden van hulpeloze slachtoffers worden vertoond. Rationele vertolkers krijgen meteen verwijten over zich heen: ze trekken zich de problematiek van slachtoffers niet aan; ze zijn koud en onverschillig of verstoppen zich achter cijfers. De strijd gaat ook niet alleen om het bieden van adequate feiten en contextuele informatie, maar ook om emoties, beelden en indrukken.

7. Grenzen aan punitief populisme?

Het ziet er naar uit dat het justitiële beleid meer moeite krijgt zijn beloften waar te maken en zich te rechtvaardigen naarmate meer punitieve maatregelen zijn doorgevoerd. In een land als Nieuw Zeeland onderkennen ook law and order politici dat overvolle gevangenissen financieel niet meer op te brengen zijn en de tolerante reputatie van het land om zeep helpen. Zelfs in Amerika wordt door aanhangers van 'tough on crime' ingezien dat voortgaan op de weg van langdurig detineren van winkeldieven en drugsgebruikers inefficiënt en ineffectief is. In veel deelstaten worden gedetineerden vervroegd vrijgelaten en straffen ingeperkt, worden de verplichte minimumstraffen omzeild en de bouw van nieuwe gevangenissen in de ban gedaan.⁴⁷ De mislukkingen van een overambitieuze veiligheidsbeleid zijn steeds beter zichtbaar geworden: drugsgebruik laat zich niet uitroeien, de recidive van langgestraften vermindert niet, langdurige gebiedsverboden zijn nauwelijks uitvoerbaar. Dat geeft aan dat er grenzen zijn aan punitieve programma's, zowel in ethisch als in economisch opzicht, en dat het grote publiek meer gewicht kan toekennen aan andere vormen van publieke dienstverlening zoals onderwijs en gezondheidszorg. Zelfs de gevangenisstraf wordt moeilijker te rechtvaardigen. Het grote publiek vindt niks doen achter tralies, de tijd uitzitten, het ontbreken van verplichtingen om gedrag te veranderen, en criminele netwerken opbouwen binnen de muren onacceptabel.

Tegen die achtergrond lijkt de strafwedloop tussen de grote partijen – het elkaar overbieden met harde aanpakken – zijn langste tijd te hebben gehad. De retoriek van 'toenemende onveiligheid' en 'groeibende misdaad' is domweg niet meer vol te houden. Bovendien hebben populistten bepaald niet het monopolie op schandalen. Draconische straffen roepen verontwaardiging op; inhumane gevangenisomstandigheden en een hoog aantal zelfdodingen sluiten bepaald niet aan op het publieke rechtsgevoel. In Nederland heeft de inhumane behandeling van gedetineerde asielzoekers tot veel onrust en verontwaardiging geleid.

⁴⁵ De Ruiter e.a. 2011, *De burger als rechter: een onderzoek naar geprefereerde sancties voor misdrijven in Nederland*, Amsterdam: NSCR.

⁴⁶ Roberts e.a. 2003.

⁴⁷ Pratt 2008.

Een andere grens waar het punitieve populisme tegen aan loopt, betreft de zogenaamde ‘risicoregelreflex’: de neiging om na iedere rel falende bestuurders aan te wijzen, te roepen dat ‘dit nooit had mogen gebeuren’ en nieuwe regels in het vooruitzicht te stellen. Er zijn veel tekenen dat beleidsmakers en hun adviseurs af willen van die geconditioneerde reacties. Het besef dat risico’s deel uitmaken van het leven en dat niet alle problemen zomaar opgelost kunnen worden, begint zich steviger te verankeren; ook burgers voelen goed aan dat ze zich niet veiliger gaan voelen wanneer alle denkbare risico’s onder controle zouden worden gebracht.

De hijgerige sfeer tijdens een affaire en het mediaspektakel er om heen, hebben veel weg van een politieke klucht. Niemand – uiteraard met uitzondering van de sensatiepers – is gebaat met crisisretoriek (‘het land staat in brand’) en de niet te handhaven maatregelen of regels die er menigmaal uit voortspuiten. Zouden kritische filmmakers en journalisten niet meer werk kunnen maken om de formats van de ‘medialogica’ die tijdens die kluchten worden benut, belachelijk te maken? Zouden goedkoop ‘scorende’ politici niet effectiever kunnen worden bestreden? Een soort *counter-populism* dat een gezond wantrouwen tegen politieke opportunisten versterkt.⁴⁸ Tegelijkertijd zou het mooi zijn wanneer journalisten wat meer terughoudend zouden handelen. Mediaprofessionals zijn verleerd zichzelf als een elite te zien, die een eigen maatschappelijke verantwoordelijkheid draagt, een eigen agenda heeft en een eigen culturele boodschap uitdraagt.⁴⁹

8. Besluit

De medialogica van scoop, ophef en schandaal heeft de verhouding tussen privaat en publiek danig ontwricht. De schijnwerpers zijn gericht op intriges, leugens en persoonlijke drama’s. Aandacht voor maatschappelijke wantoestanden en sociale problemen moet daarvoor in de regel wijken. De negatieve berichtgeving snelt van schandaal naar schandaal, voedt het wantrouwen onder het grote publiek en leidt tot afnemende tevredenheid over politie, justitie en tal van andere instituties. Dat is de prijs die we betalen voor een marktgerichte nieuwsfabriek en de strijd om de kijkcijfers. Journalisten worden afgerekend op commercieel succes, niet op maatschappelijke relevantie.⁵⁰

Zoals uiteengezet: de populistische claim dat het volk altijd geporteerd zou zijn van streng straffen, is gebaseerd op drijfzand. Genoegdoening bieden en gedragsverandering kunnen op veel steun van de bevolking rekenen. Zeker, wanneer het publiek kennis neemt van gewelddadige incidenten en slachtofferleed, overweegt een punitieve stellingname. De kijker of lezer kan haast niet anders dan in toorn ontsteken. Wordt burgers in alle rust concrete strafzaken voorgelegd, dan maakt die punitieve gezindheid plaats voor redelijkheid.

Er zijn tekenen dat de hijgerige ambities die na elke affaire worden verwoord (‘dat mag nooit meer gebeuren!’), op meer kritiek stuiten. Het punitieve populisme lijkt in een aantal opzichten zijn grenzen te hebben bereikt. Niettemin, shocklogs, ‘discussiesites’ en de ‘sociale media’ fungeren als nieuwe uitlaatklep van morele woede. Tienduizenden participeren in punitieve retoriek en allerhande beschamingsrituelen. De grote vraag is hoe die ontwikkeling te reguleren en normeren. Maar ook nu is het goed te beseffen dat het om luidruchtige minderheden gaat. De ‘silent majority’ van redelijke burgers blijft vertrouwen stellen in rechtstatelijke instituties.

⁴⁸ Zie Indermaur, David, en Mike Hough 2002, Strategies for changing public attitudes to punishment, in: J. Roberts en M. Hough (eds.), *Changing Attitudes to Punishment. Public Opinion, Crime and Justice*, Cullompton: Willan.

⁴⁹ Pels 2011.

⁵⁰ Wijnberg, R. 2013, *De nieuwsfabriek*, Amsterdam: De Bezige Bij.